

ZSINKA LÁSZLÓ

**EURÓPA
FELEMELKEDÉSE**

PÁZMÁNY NEMZETKÖZI TANULMÁNYOK – 12. KÖTET

A SOROZAT EDDIGI KÖTETEI

João Carlos Espada: A POLITIKAI SZABADSÁG ANGLO-AMERIKAI
HAGYOMÁNYA EURÓPAI SZEMSZÖGBŐL

Gáthy Vera: INDIA. A MÚLTBÓL A JÖVŐ FELÉ

Győrffy Dóra: BIZALOM ÉS PÉNZÜGYEK.
VÁLSÁG ÉS VÁLSÁGKEZELÉS AZ EURÓPAI UNIÓBAN

Jany János: JOGI KULTÚRÁK ÁZSIÁBAN

Jany János: AZ ISZLAMIZMUS. ESZMETÖRTÉNET ÉS GEOPOLITIKA

Rezsóházy Rudolf: BEVEZETÉS A TÁRSADALOMTUDOMÁNYOK
MÓDSZERTANÁBA

Salát Gergely: BÜNTETŐJOG A HAN-KORI KÍNÁBAN

Salát Gergely (szerk.): A KÍNAI ALKOTMÁNY

Salát Gergely (szerk.): KÍNAI ÁLOM – KÍNAI VALÓSÁG

Salát Gergely és Szilágyi Zsolt (szerk.): TRAUMÁK ÉS TANULSÁGOK.
A II. VILÁGHÁBORÚ ÖRÖKSÉGE A TÁVOL-KELETEN

Szigetvári Tamás: EURÓPAI INTEGRÁCIÓ ÉS/VAGY KELETI NYITÁS

ZSINKA LÁSZLÓ

**EURÓPA
FELEMELKEDÉSE**

A NYUGATI HEGEMÓNIA KEZDETEI

A KÖTET KIADÁSÁT TÁMOGATTA

Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészet- és Társadalomtudományi Kar

EURÓPA FELEMELKEDÉSE

Copyright © Zsinka László, 2018

Hungarian edition © Typotex/Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Budapest, 2018

Engedély nélkül semmilyen formában nem másolható!

ISBN 978 963 279 976 6

ISSN 2416-1438

Typotex – PANTA

A PANTA a Pázmány Egyetem Nemzetközi Tanulmányokkal foglalkozó szakmai közösségének könyvsorozata, mely széles értelemben vett társadalomtudományi munkák révén mutatja be a globális világ múltját és jelenét. A sorozat neve egyszerre utal az intézményi háttérre, valamint arra a teljességre és sokszínűségre, amit megragadni hivatott: Πάντα.

Sorozatszerkesztő: Jany János

TARTALOM

BEVEZETÉS	8
I. A NYUGATI HEGEMÓNIA ÉRTELMEZÉSI KERETEI	14
Tudományos módszer: historicizmus vs. szcientizmus	17
Eurocentrikus történet szemlélet	19
Stádiumelmélet vs. világrendszer-elmélet	22
Nemzetállam és/vagy világgazdaság?	35
II. AZ EURÁZSIAI VILÁG ÉS A NYUGAT	42
Eurázsia és Amerika	44
Az eurázsiai térség alapvető struktúrái	52
Eurázsia történelmi dinamikái	60
Szemléleti irányok	64
Az eurázsiai világ egysége	79
Eltérő utak: Kína, az iszlám világ és Japán. Kr. u. 500–1500	83
III. EURÓPA ÉS A NYUGAT	100
Földrajzi sajátosságok	102
Az európai civilizáció alapvető vonásai	106
Európai civilizáció: szociokulturális tartalom	116
Nyugati civilizáció: univerzális gazdasági és politikai modell	121
IV. A NYUGATI HEGEMÓNIA KÖZÉPKORI GYÖKEREI	128
Az európai civilizáció antik alaprétege	130
Európa születése	149

TARTALOM

Az érett középkor forradalmai	183
A keresztény hit társadalmi és kulturális dimenziója	197
A nyugat-európai szociokulturális struktúrák	205
A késő középkor válsága. Az európai expanzió előzményei	215

KÖVETKEZTETÉSEK ÉS KITEKINTÉS	238
--------------------------------------	-----

IRODALOMJEGYZÉK	248
------------------------	-----

Hivatkozott irodalom	249
További irodalom	266

BEVEZETÉS

Ez a könyv a nyugati hegemonia gyökereinek bemutatására vállalkozik, amikor az európai történelmi fejlődés „eredeti vonásait” eurázsiai távlatokban kívánja ábrázolni. A hegemon Nyugat felemelkedése (*the Rise of the West*) kívül esik témánk határain, mert vizsgálódásaink az európai civilizáció születésével kezdődnek és Amerika felfedezésével érnek véget. Nem az európai kontinens teljes történetét szeretnénk megírni, hanem a premodern Európa néhány jellegzetes vonását állítjuk a középpontba, amelyek lehetővé teszik a nyugati civilizáció kialakulásának mélyebb megértését.

Európa/Nyugat világtörténelemben játszott szerepének vizsgálata több szempontból is nehéz vállalkozás. Egyrészt erről a témáról már sokan és sokat írtak. Egy újabb kísérlet esetén rá kell világítani, milyen újdonsággal jár a téma feldolgozása. Másrészt magát a kérdéskört rendkívüli erővel szövik át a különféle világnézeti megfontolások, amelyek szinte lehetetlenné teszik a témával való foglalkozást. Az elmúlt évtizedekben nem enyhült az eurocentrikusok és a posztmodern/posztkolonialisták vitája. Az előbbieket továbbra is hisznek a nyugati történelmi fejlődés kivételességében, míg az utóbbiak ismeretelméleti szempontból is megkérdőjelezzik a kérdésvetési lehetőségét, és a „nagy elméletek” (*grand theories*) lehetetlenségére hívják fel a figyelmet. Ebben az ideologikus formában ugyan terméketlenné tűnik a vita, de egy-két részletkérdésben előmozdította a nyugati hegemonia jobb megértését. Néhány szempont bevezetésével magunk is hozzá szeretnénk járulni az európai „eredeti jellegzetességek” mint a Nyugat felemelkedését elővételező fejlődéstörténelmi modell értelmezéséhez. Szemléletmódunk több vonatkozásban eltér a történet- és társadalomtudományos *mainstream* premisszáitól és módszertanától.

Egyrészt a tudományos módszer kérdésében egyaránt elvetjük a szemléleti előfeltevésekkel járó historicista és az analitikus elmélet megalkotására törekvő szcientista nézőpontot, de a posztmodern dekonstrukcióval szemben is távolságot tartunk. A Nyugat-központú „nagy elméletek” megalkotását éppúgy elhibázottnak tekintjük, ahogy helytelenítjük az eurocentrikus

BEVEZETÉS

történelemszemlélettől való teljes elhatárolódást is. Az eurocentrikus kategóriákkal kapcsolatban egyfajta „korlátozott szkepszist” tartunk célravezetőnek, amikor nem az elutasítás, hanem a kritikai értékelés mentén kívánjuk behatárolni e fogalmak érvényességi körét. Ez a felfogás tanulmányunk karakterére is hatással van, hiszen az elméletkritika és a történeti tárgyalásmód szorosan összefonódik benne. Az *elmélet és a történet* egymásra vonatkoztatása lehetővé teszi az európai „eredeti vonások” történetelméleti távlatainak megrajzolását. Amit művelünk, nem szoros értelemben vett történettudomány, de nem is történelemfilozófia, hanem – a kettő között – sajátos történetelméleti kísérlet, amely teoretikus síkon kívánja értelmezni az empirikus történelmi jelenségeket. Nem végeredményt fogalmaz meg, hanem olyan modellt vázol fel, amely további empirikus kutatások irányát is befolyásolhatja. A létrejövő modell egyes elemei nyilván igazolhatók, finomíthatók és meghaladhatók.

Az európai történelmi fejlődés egy lehetséges interpretációját mutatjuk be, amit látásmódunk éppúgy behatárol, mint történelmi ismereteink korlátai. Felfogásunk mérsékelt eurocentrizmust sugall, de más módon, ahogy az az elmúlt fél évszázad történetírásában megfogalmazódott. Az „eurocentrikus modell” főbb elemeit egymás mellé rendezzük, de visszafogottan nyilatkozunk a köztük fennálló strukturális kapcsolatokról, s arról, hogy tekinthető-e valamelyik komponens az egész modell *primum movens*ének. Gondolatmenetünk az eurocentrikus felfogások azon vonulatába illeszkedik, amely a keresztény hit és a középkori szabadságok fundamentális jelentőségét helyezi az európai történelmi fejlődés megértésének középpontjába. Látni kell, hogy az ilyen megközelítés a „retrospektív történetírás” valamennyi veszélyével szembesül, amikor a történelmi múltat néhány jelenbeli szempontból kiindulva mutatja be, és annak fényében értékeli. A korlátozott szkepszis érvényesítésével az volt a célunk, hogy a megalkotott történetelméleti távlatot kellően reflektálttá tegyük, amit a könyv végén fejtünk ki részletesebben. Elméleti vonatkozásai ellenére gondolatmenetünk az empirikus történettudomány eredményeire épül, és az európai historiográfiai hagyomány egyik mértékadó vonulatába illeszkedik, ezért történetírásként – narratívaként – és nem analitikus elméletként határozható meg.

Módszertani szempontból az alkalmazott civilizációelméleti perspektívára is fel kell hívnunk a figyelmet. Az európai historiográfiai *mainstream* a kritikai racionalizmus, a weberi értéksemlegesség és a módszertani empirizmus hatása alatt az elmúlt évszázadban nagyjából mellőzte a civilizációelméleti és -történeti alapokon nyugvó szemléletmódot. A „civilizáció” kategóriájának alkalmazása olyan munkafogalmak kialakítását teszi lehetővé, amelyek tágabb kontextusba helyezik az európai történelmet, és előmozdítják a vallási

és szociokulturális hatóerők – ideák, értékek, eszmények – alaposabb megértését. Az „európai civilizáció” fogalmának bevezetésével némi távolságot tartunk az egysíkú szocioökonómiai elemzéssel szemben. Másfelől a „civilizáció” minimalista – antropológiai – definícióját alkalmazva nem alkotunk filozófiai előfeltevéseket, amelyek eleve behatárolnák következtetéseinket, és a civilizációelméleti szemléletmód keretébe integráljuk a gazdaság- és társadalomtörténet eredményeit.

Ebben a távlatban utalunk keresztény meggyőződésünkre, amely behatárolja, milyen eszmények és értékek középpontba állításával akarjuk megérteni az európai civilizációs fejlődés sajátosságait. A személyes meggyőződés csak a kérdésfelvetés irányát jelölheti ki, míg a válaszokat a történet- és társadalomtudományos hagyományra támaszkodva kell kifejteni. A weberi értéksemlegesség helyett a tomista kritikai hagyományt vesszük figyelembe, amikor a hit és a tudás megkülönböztetéséből, illetve az utóbbi viszonylagos önállóságából indulunk ki. Másfelől a tudományos megismerés autonómiája nem jelenti azt, hogy a feltett kérdések és a velük kapcsolatos szemléleti kategóriák nem lehetnek összefüggésben tágabb világnézeti meggyőződésekkel.

Az első fejezetben (*A nyugati hegemonia értelmezési keretei*) kritikai elmélettörténeti alapvetésre kerül sor. A fontosabb társadalomtudományos elméletek jellemzésével bemutatjuk a nyugati hegemonia értelmezésének lehetőségeit és korlátait. Gondolatmenetünk során arra világítunk rá, hogy a stádium-, ciklus- és világrendszer-elméletek alkalmasak ugyan a nyugati hegemonia karaktervonásainak a felvázolására, de annak gyökereit főleg történeti elemzés keretében lehet megérteni.

A második fejezetben (*Az eurázsiai világ és a Nyugat*) az európai történelmi fejlődés tágabb eurázsiai háttérét vázoljuk fel. A második világháború utáni évtizedekben a Nyugat felemelkedését úgy ábrázolták, hogy az Atlantikum – Európával és az Egyesült Államokkal – került a történelmi folyamat középpontjába. Az elmúlt évtizedekben a kelet-ázsiai térség hatalmas léptékű fejlődése az európai történelem eurázsiai háttére iránti érdeklődés megélénkülésével járt. Az eurázsiai távlat olyan történeti földrajzi perspektíva kimunkálását teszi lehetővé, amely az európai és az ázsiai civilizációk közötti összehasonlítások alapjául szolgálhat.

A harmadik fejezetben (*Európa és a Nyugat*) az európai (és nyugati) civilizáció kerül a vizsgálat fókuszába. A történeti földrajzi feltételek, az európai civilizáció kezdeteinek, kulturális határainak és „alapelemeinek” a megrajzolója, valamint az Európa és a Nyugat közötti különbségek ábrázolása – fogalomtörténeti elemzéssel – hozzásegít az európai civilizáció térbeli-időbeli kereteinek megvonásához.

BEVEZETÉS

A negyedik fejezetben (*A nyugati hegemonia középkori gyökerei*) az európai modell kialakulását és jellegadó vonásait mutatjuk be. Nem tekinthetünk el az európai történelem antik alapvetésétől, de a *genesis* szempontjából a késő ókortól az ezredfordulóig terjedő periódusnak tulajdonítunk kulcsfontosságú szerepet. Ebben az időszakban ment végbe a vallási-civilizációs fundamentumok lerakása és a civilizációs „határok” kialakulása. Európa alapvető alkotóelemeinek, az antik, a keresztény és a germán örökség szimbiózisának a kezdetei is ide nyúlnak vissza. Az ezredforduló után bontakozott ki az európai történelem első nagy felhalmozási korszaka. A megelőző időszakhoz képest kivételes *dinamizmust* hordozott magában, ami elővételezte a modern világ felé ható tendenciákat. Egyedülálló szociokulturális struktúrák kialakulására („eredeti jellegzetességek”) is sor került, amelyek sajátos arculatot kölcsönöztek az európai történelmi fejlődésnek. Számottevő szerepet tulajdonítunk a keresztény hit társadalmi következményeinek és a középkori szabadságoknak. Ez utóbbival az elmúlt másfél évszázadban sokat foglalkozott az európai historiográfiai tradíció. A középkori gazdasági forradalmak, a keresztény hit társadalmi dimenziója és a szociokulturális struktúrák között korreláció érzékelhető, amelynek pontos természete még vizsgálatok tárgyául szolgálhat. A késő középkorban (14–15. század) az európai modell a lefelé szálló hosszú ciklus idején kiállta a próbatételt, mert az „eredeti jellegzetességek” megőrzésével indult el az újkori fejlődés irányába, noha a piac és az állam felemelkedése később számottevő mértékben átformálta a középkori gazdasági és társadalmi struktúrákat. 1492 után a felemelkedő Európa/Nyugat egyszerre írható le a kontinuitás és a diszkontinuitás mentén.

Műfaját tekintve a kötet a felsőoktatási tankönyv és szakkönyv között „félúton” helyezkedik el. Megírása során – tanári elkötelezettségből fakadóan – arra törekedtünk, hogy az egyetemi hallgatók számára is használható mű szülessen. Az eurocentrikus érvkészlet és a vele kapcsolatos szerteágazó viták társadalomtudományos és historiográfiai összefüggéseiről amúgy is alig található a felsőoktatásban használatos tananyag. Másfelől jellegét tekintve egyben szakkönyvről is szó van, amely túlmutat a tankönyvműfaj keretein. A szerző szeretné kifejezni a reményét, hogy munkáját az egyetemi hallgatók eredményesen fogják használni, továbbá a szakmai közönség számára is hozzájárul a nyugati hegemonia gyökereinek értelmezéséhez, egyben előmozdítja az „európai identitás” annyit vitatott kategóriájának jobb megértését.

Könyvünk egy régebben megkezdett gondolkodási folyamat terméke, amelynek egyes részei megjelentek korábbi tanulmányainkban. Leginkább *A nyugati hegemonia középkori gyökerei* című alfejezeteiben található

néhány szövegrész, melyet a szerző régebbi cikkeiből és könyveiből felhasznált, egyben átírt és kibővített. Ezek a szövegek a jelen munka keretei között újszerű összefüggésbe kerültek.¹

Köszönet illeti Jany Jánost, munkahelyem, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Nemzetközi és Politikatudományi Intézetének igazgatóját, akinek tudományszervező tevékenysége és támogatása lehetővé tette e kötet megjelenését a Typotex Kiadó és intézetünk vállalkozása, a PANTA sorozat keretében. Köszönettel tartozom Rostoványi Zsolt egyetemi tanárnak is, aki a Budapesti Corvinus Egyetem Nemzetközi Tanulmányok Intézetének igazgatójaként két évtizeden keresztül biztosította számomra az elmélyült kutató- és oktatómunka lehetőségét. Szeretném leróni tiszteletemet a medievista Szűcs Jenő felé, akinek életműve a kötet egyik legfőbb szellemi forrásvidékéül szolgált. Hálásan gondolok még nemrég elhunyt egykori professzoromra, Granasztói Györgyre, akinek lényeglátó gondolkodásmódja tágabb értelemben hozzájárult e mű szemléletének formálódásához. Végül szeretném kifejezni köszönetemet feleségemnek és gyermekeimnek, akik a könyv megszületését a bibliográfia és a jegyzetapparátus technikai szerkesztésével tevélegesen is támogatták.

1| Zsinka 2012: 13–24, 71–76, 137–145. Zsinka 2013: 15–25, 79–95. Gloviczki – Zsinka 2014: 117–118, 190–193, 233–239.